

З ІСТОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.111.62(09)

С. СТЕПАНЕНКО,
кандидат економічних наук
(Полтава)

ІСТОРИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ "ВЛАСНІСТЬ" (від Арістотеля до неоінституціоналістів)

Досліджено проблему еволюції категорії "власність" у світовій економічній та філософській думці. На основі наукового аналізу поглядів представників різноманітних економічних шкіл та філософських течій у їх історичному розвитку розглянуто методологічне підґрунтя сучасних підходів до інтерпретації власності: політико-економічного, економіко-правового та етико-економічного.

Розвиток соціуму завжди супроводжується трансформацією структурних елементів суспільної системи. Якісне перетворення продуктивних сил суспільства приводить до змін у виробничих відносинах, основу яких складають відносини власності. У свою чергу, саме відносини власності зумовлюють соціальну структуру, систему влади, історичну специфіку економічної системи, виконуючи у ній системотвірну функцію. Отже, трансформація відносин власності в будь-якій економічній системі є ключовим елементом змін як у соціально-економічній сфері, так і в усьому комплексі економічних відносин.

Процес формування і розвитку відносин власності завжди супроводжувався зусиллями людей щодо пізнання й усвідомлення цього феномену. Саме тому питання власності тривалий час становлять інтерес не тільки для економістів, а й для юристів, теологів, культурологів, соціальних філософів, психологів тощо. Таким чином, метою даної статті є науковий аналіз та систематизація численних концепцій власності, у різні часи сформульованих мислителями.

Теоретичним питанням аналізу відносин власності, їх еволюції та проблемам їх практичної трансформації в сучасних умовах присвячено чимало наукових праць як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Водночас з поля зору дослідників майже повністю випадають проблеми історичної генези та еволюції категорії "власність" у світовій економічній та філософській думці. Актуальність порушеної проблеми підкреслюється тим, що будь-яка теоретична концепція є своєрідним (більш-менш вдалим) відображенням економічного змісту власності. Розгляд концепцій власності в історичному контексті дає можливість аналізувати зміни самого поняття, змісту та форм прояву відносин власності в конкретні періоди суспільного розвитку. Дослідженням цих питань присвячено наукові праці російських учених Р. Левіті¹ та Г. Родіної². Історичну ретроспективу поняття "власність" крізь призму

¹ Див.: Левіта Е.Я. Эволюция категории "собственность" в экономической теории. "Экономика и математические методы" № 3, 2002, т. 38, с. 30–39.

² Див.: Родина Г.А. Эволюция взглядов на отношения собственности: от "старой" к "новой" экономике. "Вестник Московского университета". Серия 6. Экономика. № 4, 2006, с. 3-24.

дихотомії приватної та особистої власності подано в одній із статей відомого російського дослідника постіндустріального суспільства В. Іноземцева³. Короткий виклад основних етапів історичної генези категорії "власність" міститься також у працях російських науковців М. Файнгольда⁴ та Г. Черкасова⁵. Серед вітчизняних досліджень необхідно виділити фундаментальну працю В. Базилевича⁶, один із підрозділів якої присвячений ґрунтовному аналізу еволюції теоретичних уявлень про зміст і структуру відносин власності.

Перші спроби трактування змісту та структури відносин власності були зроблені ще в епоху Античності та Середньовіччя. Так, відомий давньогрецький філософ Арістотель (384—322 рр. до н. е.) розглядав власність у контексті владних повноважень. На думку мислителя, "придбання власності для господаря дому є немовби знаряддям для його існування"⁷. Відтак, власність стає ніби частиною власника, його надбанням. "Частина ж не є лише частиною чогось іншого, вона — просте поєднання з цим іншим. Звідси, господар дому є тільки власником раба, але не належить йому. Араб — не лише раб господаря, а повністю належить йому"⁸. Стверджуючи, що матеріальні блага і раби за своєю природою можуть виступати об'єктом власності, філософ був переконаний, що "одним за природою належить панувати, іншим — коритися", і саме тому, хто наділений від природи владою, належить бути паном⁹. Таким чином, Арістотель трактував власність як владу власника над об'єктом власності, здобуту ним на основі природних переваг.

Процес усвідомлення інституту власності в епоху Античності досяг своєї кульмінації у Стародавньому Римі, а у римському праві набув цілісного тлумачення. У давньоримських джерелах для опису власності вживалися два терміни — "dominium" і "proprietas", що виражали різні аспекти римського права власності, а саме: право на легальне панування особи над річчю і право на належність речі даній особі відповідно. Обсяг і межі права власності римляни визначали шляхом встановлення правомочностей власника. Сукупність цих правомочностей складала зміст права власності. Основоположна тріада правомочностей римського права власності включала такі елементи: 1) право володіння (jus possidendi) — можливість мати конкретні об'єкти власності у своєму господарстві; 2) право користування (jus utendi) — можливість вилучати з об'єкта власності його корисні властивості, отримувати доход і приріст від нього; 3) Право розпорядження (jus abutendi) — можливість визначати юридичну долю об'єкта власності шляхом зміни його належності, стану, призначення тощо¹⁰. На сьогодні є очевидним, що теоретичні надбання римського права сформували базисні уявлення про власність на цілі століття і тисячоліття, започаткували формування

³ Див.: Іноземцев В. Л. Собственность в постиндустриальном обществе и исторической ретроспективе. "Вопросы философии" № 12, 2000, с. 3-13.

⁴ Див.: Файнгольд М. Л. Феномен собственности. Тексты лекций. Владимир, ВГПУ, 2000, 31 с.

⁵ Див.: Черкасов Г. И. Общая теория собственности. М., "Юнити", 2003, 264 с.

⁶ Див.: Базилевич В. Д. Интеллектуальная собственность. Підручник. К., "Знання", 2006, 431 с.

⁷ Арістотель. Політика. (Пер. з давньогр.). К., "Основи", 2005, с. 19.

⁸ Там же.

⁹ Див.: там же, с. 22.

¹⁰ Див.: Шдопригора О. А Римське право. Підручник. К., "Юрінком Інтер", 2009, с. 323-325.

юридичного підходу до трактування власності та дали поштовх розвитку інших її концепцій.

В епоху Середньовіччя проблеми власності дістали своє обґрунтування у творах богословів та діячів церкви. Погляд на власність, згідно з християнським віровченням східного обряду, у цілісному вигляді був сформований у працях каппадокійських отців Василя Великого (329-379), Григорія Богослова (330—390) та Григорія Нісського (335-394). Згідно з їх ученням, яке пізніше лягло в основу православного світогляду, всі земні блага людина отримує від Бога, що є єдиним реальним Власником і має абсолютне право володіння. Особливу увагу святі отці приділяли Божому промислу в долі людини. "Звідки ж у тебе, що маєш тепер? — писав святий Василій Великий. — Якщо скажеш, що це випадково, то ти безбожник, не визнаєш Творця, не вдячний Дарителю. А якщо визнаєш, що це від Бога, то назви причину, з якої отримав ти? Невже несправедливий Бог, що нерівно розподіляє нам потрібне для життя? Для чого ти багатієш, а той перебуває в бідності? Чи не для того, звичайно, щоб і ти отримав свою мзду за доброту і вірне домобудівництво, і він пошанований був великими нагородами за терпіння"¹¹.

Східна Церква розглядала питання власності з двох позицій: особистого ставлення до майна та взаємостосунків із ближніми. На особистому рівні християнське ставлення до власності означало повний аскетизм, оскільки власність є сильною спокусою, подолання якої вимагає відмови від майна: "Хто любить ближнього, як самого себе, той нічого не має у себе зайвого перед ближнім... Тому чим більше у тебе багатства, тим менше в тобі любові"¹². На рівні християнських общин підтримувалась ідея спільності майна. Нагадуючи про життя перших християн, святий Василій Великий вважав його зразком ставлення до власності: "У них все було спільне, життя, душа, згода, загальний стіл, неділиме братерство, нелицемірна любов, яка з багатьох тіл робила єдине тіло, різні душі об'єднувала в таку саму єдність"¹³. Каппадокійці також категорично виступали проти збагачення на нещасті ближніх, зокрема, проти лихварства.

Католицька доктрина власності була сформульована у працях відомого теолога середньовіччя Фоми Аквінського (1225—1274). На думку мислителя, багатство не є гріхом само по собі. Воно є владою, даною людині, а всяка влада має викликати пошану. Інше питання — як це багатство використовується. Якщо з його допомогою робляться благі справи, то таке багатство гідне схвалення. Якщо ж воно породжує пороки і "творить несправедливість, то таке використання багатства заслуговує на засудження.

Фома Аквінський вважав приватну власність необхідною поступкою людським слабкостям, оскільки за спільного володіння все належить усім і не належить нікому. На думку теолога, приватна власність забезпечує порядок у господарському житті та мирне співіснування людей, які більше працюють і менше сперечаються. Водночас, визнаючи верховним володарем усіх речей Бога, мислитель стверджу-

¹¹ Василій Великий. Беседи. Беседа 6 (<http://www.wco.ru/biblio/books/vasilv4/main.htm>).

¹² Василій Великий. Беседи. Беседа 7 (<http://www.wco.ru/biblio/books/vasilv4/main.htm>).

¹³ Василій Великий. Беседи. Беседа 8 (<http://www.wco.ru/biblio/books/vasilv4/main.htm>).

вав, що кожна людина має володіти своєю власністю так, якби вона належала всім, тобто виходячи із готовності завжди поділитися з бідними і нужденними¹⁴. Відтак, на відміну від попередньої християнської традиції, що відстоювала необхідність спільного володіння, Фома Аквінський вважав природним такий стан речей, коли всі члени суспільства мають власність. Це, на його думку, підтверджує і наявність законів про власність у всіх народів. Таким чином, доктрина Фоми Аквінського стала певним відступом від практики першохристиянських общин, де існувало спільне використання майна і яку намагались обґрунтувати у своїх творах представники Східної Церкви.

Реформація у країнах Західної та Центральної Європи, що стала своєрідним містком із Середньовіччя у Новий час, подальший розвиток економічних відносин і зародження капіталізму спонукали до виникнення "протестантської етики", відомої нам з праць М. Вебера. За цією доктриною, багатство і добробут розглядались як позитивні християнські цінності, а тому прагнення до збільшення статків за допомогою легітимних підприємницьких механізмів кваліфікувалось як людська чеснота. На відміну від попередніх християнських доктрин, протестантська етика вважала підприємців, чие життя спрямоване на одержання прибутку будь-якими законними способами, досить поважними християнами, адже їх діяльність вела до добробуту всього суспільства.

Сформовані в епоху Середньовіччя і Реформації доктрини, незважаючи на нові альтернативні концепції власності, були і залишаються основою офіційної позиції провідних християнських церков (православ'я, католицизму і протестантизму) щодо соціально-економічної проблематики і протягом століть не втрачають своєї актуальності, коли врахувати вплив церкви на свідомість населення. Ці доктрини, що розглядали власність переважно з духовно-етичних позицій, започаткували етико-економічний напрям у дослідженнях даного явища, який був розвинутий у працях мислителів пізніших періодів.

Нової актуальності проблема сутності власності та її походження набула за часів первинного накопичення капіталу у зв'язку з тим, що уже світська наука розглядала приватну власність як необхідну передумову розподільної справедливості, завдяки чому виникла ідея природного права: держава повинна гарантувати основні права особи, що їх визнають індивіди один за одним у "природному" стані (право на життя, право на свободу, право на власність). Суть ранньобуржуазної правосвідомості англійський філософ Томас Гоббс (1588—1679) звів до того, що суспільство і держава визнають свободу особи через власність, охороняючи приватну власність людини, не маючи на неї жодного права. На думку мислителя, "кожна людина володіє... правом власності, що виключає право кожного іншого підданого. Вона отримує це право виключно від верховної влади, без захисту якої всяка інша людина мала б рівне право на те саме майно"¹⁵.

Англійський філософ-дуаліст Джон Локк (1632-1704) у творі "Два трактати про правління" проблемам власності присвятив окрему главу. Вчений пов'язував

¹⁴ Історія економічних учень. Підручник. (За ред. В. Д. Базилевича). К., "Знання", 2006, Ч. 1, с. 103.

¹⁵ Див.: Гоббс Т Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Соч. в 2-х т. Т 2. М., "Мысль", 1991, с. 253-254.

виникнення власності з прикладанням людської праці до нічийного предмета (тим самим висловивши ідею трудової теорії власності). На його думку, кожна людина володіє певною власністю, що полягає в її особистості, на яку ніхто, крім неї самої, не має жодних прав. Праця власного тіла і рук належить самій особі, а отже, позбавляючи певний предмет його природного стану, людина "поєднує його зі своєю працею та долучає до нього дещо, що належить особисто їй, і тим самим робить його своєю власністю"¹⁶. Таким чином, не заперечуючи загальної належності ключових ресурсів, переданих Богом людству в цілому, вчений виходив з того, що об'єкти спільної власності шляхом докладання праці окремої особи можуть перетворюватись у приватну власність. На його думку, "вилучення частини того, що є спільним, і витягнення його зі стану, в якому його залишила природа, започатковують власність"¹⁷. Відтак, найважливішим засобом привласнення благ мислитель вважав їх поєднання з людською працею. Концепція власності Дж. Локка справила значний вплив на трактування цього феномену представниками фізіократів і класичної школи політичної економії.

У працях видатного французького економіста, засновника школи фізіократів Франсуа Кене (1694—1774) дістала відображення ідея "природного порядку", який ґрунтується на економічній свободі, недоторканності приватних інтересів і права власності. Природне право вчений трактував як "право людини на річ, придатну для використання", яке з точки зору правового порядку обмежене "дійсним володінням, здобутим працею, без порушення права володіння третіх осіб"¹⁸. Ф. Кене обґрунтував ідею людської праці як основи будь-якої власності. Згідно з його переконаннями, "природне право кожної людини зводиться до тієї частки, яку вона може здобути своєю працею"¹⁹. Стверджуючи, що "природний порядок" реалізується в реальному житті через "позитивні закони", тобто через "правила, встановлені верховною владою для того, аби встановити порядок в адміністрації та управлінні, забезпечити захист суспільства та неухильне дотримання природних законів"²⁰, вчений був переконаний, що саме забезпечення власності — фундамент економічного устрою суспільства. Відтак, діяльність державної влади має бути спрямована на захист приватної власності, гарантування недоторканності кожного законного володіння²¹.

Представники класичної політекономії власність як економічну категорію глибоко не досліджували. Сприймавши теорію власності Дж. Локка, основоположник економічної науки Адам Сміт (1723—1790) зосередив свою увагу на дослідженні інших сфер суспільного господарства. Водночас відома праця вченого "Дослідження про природу і причини багатства народів" (1776) містить окремі спостереження щодо природи відносин власності. Власність для А. Сміта була

¹⁶ Див.: Л о к к Д ж. Два трактата о правлении. Соч. в 3-хт. Т 3. М., "Мысль", 1988, с. 278.

¹⁷ Див.: там же, с. 279.

¹⁸ Див.: Ке н э Ф. Естественное право. М., Изд-во социально-экономической литературы, 1960, с. 329, 333.

"Див.: там же, с. 333.

²⁰ Див.: там же, с. 343.

²¹ Див.: Ке н э Ф. Общие принципы экономической политики земледельческого государства и примечания к этим принципам. М., Изд-во социально-экономической литературы, 1960, с. 433.

синонімом багатства у матеріальному його розумінні. Таким чином, пріоритет підприємницької приватної власності в усіх сферах економіки, її примноження на індивідуальному і національному рівнях він вважав головним стимулом суспільного розвитку. На його думку, ключовою засадою примноження як національного, так і приватного багатства, що здатна забезпечити прогресивний суспільний розвиток, є "однакове в усіх людей, постійне та незникаюче прагнення поліпшити своє становище"⁷¹.

А. Сміт пов'язував із виникненням приватної власності на основні ресурси існування класів тогочасного суспільства та притаманний йому розподіл доходів. "Будь-яка людина, що отримує свій дохід з джерела, яке належить особисто їй, — зазначав дослідник, — має отримувати його або від своєї праці, або від свого капіталу, або від своєї землі. Дохід, одержуваний від праці, зветься заробітною платнею; дохід, одержуваний з капіталу особою, яка особисто вкладає його в діло, зветься прибутком; дохід, одержуваний з нього особою, яка не вкладає його в діло, а позичає іншому, зветься відсотком або грошовим зростанням... Дохід, що цілком одержується з землі, називається рентою і дістається землевласникові"²³.

Погляди А. Сміта на власність поділяв видатний англійський економіст епохи промислової революції Давід Рікардо (1772—1823). На його думку, виникнення власності на основні ресурси та можливість отримання від них доходів пов'язані з їх обмеженістю, рідкісністю, оскільки інакше "ніхто не платитиме ренту за... землею, так само як ніхто не платить рент за користування повітрям і водою чи будь-яким іншим даром природи, що існує в необмеженій кількості"²⁴. Таким чином, розвиваючи концепцію Дж. Локка, основоположники економічної науки започаткували ідеологію ринкового лібералізму, засновану на теорії "природного порядку". Держава мала гарантувати пріоритетність інтересів приватних власників та забезпечити дію механізму стихійного узгодження їхніх інтересів в умовах вільної конкуренції, але не втручатися в його функціонування.

Ще один представник класичної політичної економії, видатний англійський економіст Джон Стюарт Мілль (1806—1873), продовжив започатковану попередниками традицію дослідження власності як категорії розподілу. Він стверджував, що "власність не припускає нічого, крім права кожної людини, чоловіка або жінки, на свої здібності, на те, що вона може виготовити за їх допомогою, і на будь-що, що їй вдасться отримати взамін за виготовлені нею товари шляхом чесного обміну"²⁵. Дж. Мілль убачав сутність власності у визнанні за людиною "права на виключне розпорядження" продуктами власної праці, а також будь-якою іншою річчю, отриманою "за справедливою угодою", наголошуючи тим самим наїтровою природі.

Вчений погоджувався з думкою своїх попередників з класичної школи про те, що розподіл власності лежить в основі розподілу доходів трьох головних класів

²² Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. (Пер. з англ.). К., "Port-Royal", 2001, с. 210-211.

²³ Там же, с. 38.

²⁴ Див.: Рікардо Д. Соч. Т 1. Начала политической экономии и налогового обложения. М., Госполитиздат, 1955, с. 66—67.

²⁵ Див.: Мілль Дж. С. Основы политической экономии. В 3-х т. (Пер. с англ.). Т 1. М., "Прогресс", 1980, с. 366.

тогочасного суспільства. При цьому він був переконаний, що будь-який розподіл багатства "залежить від законів і звичаїв суспільства" і має місце лише за його згодою, тобто відносив розподіл власності до компетенції конкретних соціальних інститутів. Одним з ключових завдань розвитку суспільства, що забезпечить кращу реалізацію інтересів його учасників, Дж. Мілль вважав удосконалення приватної власності як фундаментального інституту економічної системи суспільства, своєрідної гарантії, що надається "людям на володіння плодами їх власної праці та ощадливості"²⁶.

Значну увагу з'ясуванню сутності власності приділяли видатні представники не лише економічної, а й філософської думки, зокрема німецької класичної філософії. Так, Іммануїл Кант (1724—1804) обґрунтував категорію "володіння" з фізичної та правової сторін. На думку мислителя, фізичний вступ у володіння є недостатнім для визнання права на це володіння: правовою підставою надбання є об'єднана воля всіх осіб, адже "одностороння воля не може покласти на інших обов'язок", але "стан всезагальним чином дійсно об'єднаної для законодавства волі є громадянський стан". Отже, "остаточне надбання має місце лише у громадянському стані", тобто є наслідком колективної волі²⁷. Кант трактує власність як зовнішній предмет, що за своєю субстанцією є "чимось своїм" для того, кому неподільно належать усі права на річ і розпоряджатись якою він може на власний розсуд. Таким чином, сутність власності у трактуванні Канта зводиться до наявності прав і можливості розпоряджатись певним матеріальним благом (річчю).

Відомий німецький філософ Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770—1831) вважав відносини власності тією віссю, "навколо якої обертається все законодавство і з якою, так чи інакше, співвідносяться більшою частиною права громадян"²⁸. Мислитель виводив поняття власності з особистості людини, її прагнення панувати над річчю шляхом внесення в останню своєї волі. Він вважав, що "особа має право вкладати свою волю у кожен річ, котра завдяки цьому стає моєю, отримує мою волю як свою субстанціальну мету", причому це є "абсолютне право людини на привласнення всіх речей"²⁹. Найважливішою передумовою власності Гегель вважав свободу. Стверджуючи, що речі, на відміну від вільної особистості, є "невільними, позбавленими індивідуальності, безправними", він трактував власність як еманацию (сходження донизу) абсолютної ідеї, завдяки якій особистість переходить із суб'єктивного змісту в об'єктивний.

Наголошуючи на абсолютному праві людини на привласнення всіх речей шляхом вкладення в них своєї волі, вчений був переконаний, що лише таким шляхом річ дістає своє визначення і набуває своєї сутнісної мети. Відтак, привласнення він характеризував як "маніфестування", доведення до загального відома панування волі людини над річчю, а власність — як поєднання речі (невільної, знеособленої субстанції) і волі людини, вираженої у певних цілях, тобто підпо-

²⁶ Див.: там же, с. 339, 350.

²⁷ Див.: Кант І. Метафізика нравов в двух частях. Соч. в 6-ти т. Т 4. Ч. 2. М., "Мысль", 1965, с. 177.

²⁸ Див.: Гегель Г. В. Ф. Философия права. (Пер. с нем.). М., "Мысль", 1990, с. 103.

²⁹ Див.: там же, с. 101.

рядкування об'єкта суб'єкту. За цих обставин виникнення у суб'єкта господарювання цієї мети та спрямування ним своєї волі на її досягнення виступали найважливішими передумовами власності³⁰.

Гегель також вважав, що для реалізації власності внутрішнього уявлення та воз\особи, С\УрЯЖтної на те, що "Дещо має бути моїм*", недостатньо. Для цього необхідно фактично вступити у володіння річчю, тобто внутрішня суб'єктивна воля має проявитись у зовнішній об'єктивній формі. Сутність власності реалізується через задоволення потреб, споживання, використання речі: абсолютний власник речі є власником "як її цінності, так і її споживання"³¹. Таким чином, надумку філософа, задоволення потреб через використання речі свідчить про виявлення змісту власності, її повноту. Зрештою, річ може бути відчужена, але тільки за бажанням власника, через реалізацію його розпорядження, оскільки він володіє цією річчю за допомогою своєї волі. За Гегелем, відчуження є істинне оволодіння річчю. Справді, тільки можливість віддати свою річ доводить існування власності.

Окрім матеріально-речової власності Гегель згадує і про внутрішню, духовну, власність, яка являє собою "володіння тілом і духом, котре досягається освітою, вправами, звичками тощо"³². При цьому мислитель передбачає можливість формалізації інтелектуальної власності, перенесення її на матеріальні носії. Філософ зазначає, що знання, науки, таланти властиві вільному духу і являють собою його внутрішні якості. Однак людина зможе "надати їм зовнішнього існування та відчужувати їх" через "опосередкування духу, що зводить свою внутрішню сутність до безпосередності й зовнішнього"³³. За Гегелем, невідчужуваними є лише ті духовні блага, які не можуть матеріалізуватися, набути зовнішнього існування, які "утворюють мою власну особистість та всезагальну сутність мого самоусвідомлення, так само як моя особистість загалом, моя суцільна свобода волі, моральність, релігія"³⁴. Таке тлумачення інтелектуальної власності стало важливою віхою у пізнанні її сутності.

У цілому теоретичний спадок представників німецької класичної філософії суттєво розширив наукову проблематику власності, доповнив новими концептуальними надбаннями юридичний та етичний підходи до її трактування.

Оригінальною альтернативою усталеному розумінню власності стали погляди відомого французького мислителя П'єра Жозефа Прудона (1809-1865), висловлені ним у праці "Що таке власність" (1840), яка проголошувала знаменитий афоризм "Власність - це крадіжка". На підставі того, що "будь-яка власність є узурпацією", яка надає окремій людині право "розпоряджатися безумовним чином суспільним майном" та привласнювати те, що по праву належить усім, Прудон був переконаний: "Власність і суспільство - дві речі безумовно несумісні; спонукати згуртуватися двох власників так само складно, як змусити два магніти зімкнутися однойменними полюсами. Суспільство має загинути або знищи-

³⁰ Див.:там же, с. 103-104.

³¹ Див.:там же, с. 119.

³² Див.: там же, с. 103.

³³ Див.: та м же, с. 102.

³⁴ Див.:там же, с. 121.

ти власність"³⁵. Таким чином, вчений засуджував власність як право, що суперечить природі й розуму, як засіб привласнення чужої праці та отримання нетрудових доходів.

Видатний український економіст Михайло Туган-Барановський (1865—1919), аналізуючи погляди Прудона, писав у одній із своїх праць: "Несправедливість та гноблення полягають не в тому, що людина захоплює знаряддя праці або земельну ділянку, а в тому, що одна людина позбавляє всього цього інших людей... Існуюча історична власність незмінно базувалася на насильстві та експлуатації. Приватна власність була найглибшою причиною суспільної нерівності, а отже, і всіх революцій, за допомогою яких люди прагнули відновити рівність"³⁶.

Прудон визнавав індивідуальне володіння у помірних і розумних розмірах і заперечував велику приватну власність, закликаючи до її знищення. "Індивідуальне володіння є необхідною умовою соціального життя, — писав дослідник, — власність нищить життя — це доведено всім п'ятитисячорічним існуванням власності; володіння відповідає праву, власність суперечить йому. Знищіть власність і збережіть володіння; завдяки одній лише цій принциповій зміні ви докорінно зміните закони, уряд, господарство і всі установи — ви ліквідуєте зло на землі"³⁷.

Представники теорії граничної корисності, яка набула поширення наприкінці XIX ст, пов'язували власність, з одного боку, з корисністю для людини, а з іншого — з рідкісністю, що зумовило необхідність захисту власності. Як писав один із засновників маржиналізму, австрійський економіст Карл Менгер (1840—1921), власність як економічна категорія "є не довільним винаходом, а, навпаки, єдиним практично можливим вирішенням проблеми, що нав'язана нам природою речей, тобто... непропорційністю між потребою і доступною кількістю благ, що є у нашому розпорядженні"³⁸. На думку вченого, "знищення інституту власності є неможливим... без збільшення одночасно кількості всіх економічних благ до межі, за якої запити всіх членів суспільства були б цілком задоволені, або ж без обмеження потреб людей настільки, щоб для повного задоволення їх вистачило б наявних у людей благ"³⁹. Водночас дослідник переконаний, що даних умов досягти неможливо, оскільки власність "є нероздільною з людським господарством", а завдання влади — спрямувати свої зусилля на "доцільний розподіл економічних благ, але не на знищення самого інституту власності"⁴⁰.

Важливий внесок у дослідження економічної сутності власності у XIX ст. був зроблений видатними німецькими дослідниками Карлом Марксом (1818—1883) та Фрідріхом Енгельсом (1820—1895). Відповідно до марксистського підходу необхідно розрізняти економічний та юридичний зміст власності. На думку К. Марк-

³⁵ Див.: Прудон П. Ж. Что такое собственность? или Исследование о принципе права и власти. М., "Республика", 1998, с. 41, 70.

³⁶ Див.: Туган - Барановский М. И. Пьер Жозеф Прудон. Его жизнь и общественная деятельность. М., "Республика", 1998, с. 323-334.

³⁷ Див.: Прудон П. Ж. Знач, праця, с. 200.

³⁸ Див.: Менгер К. Основания политической экономии (http://www.libertarium.ru/libelagit/lib_tbu_teg5er).

³⁹ Див.:там же.

⁴⁰ Див.:там же.

са, суб'єкти власності, що виступають як товаровиробники, мають ставитись один до одного як особи, чия воля розпоряджатися окремими речами. Лише тоді речі можуть співвідноситись одна з одною як товари. Отже, кожна людина може бути власником товару лише з волі іншої людини. При цьому кожен з контрагентів "лише через один спільний для них обох вольовий акт може привласнити собі чужий товар, відчужуючи свій власний"⁴¹. Таким чином, за К. Марксом, як юридичні відносини виступають вольові відносини "визнання" окремих людей приватними власниками на основі їх ставлення до одних об'єктів власності як до своїх, а до інших — як до чужих. Формою вираження цих відносин є договір. Водночас зміст юридичних відносин власності визначається економічними відносинами. Відтак, першочергового значення К. Маркс надавав вивченню відносин власності у їх реальній формі, тобто як виробничих відносин, а не у їх юридичному вираженні — як вольових відносин. Тому юридичні відносини власності, на думку вченого, варто розглядати як надбудову базисних відносин власності в економічному розумінні.

Економічний зміст власності К. Маркс визначав характером поєднання робітників із засобами виробництва. На його переконання, "власність означає на самому початку не що інше, як відношення людини до її природних умов виробництва як до належних їй, як до своїх власних, як до *передумов, даних разом з її власним існуванням*"⁴². Таким чином, людина існує ніби двояко: "і суб'єктивно у ролі самої себе, і об'єктивно — у цих природних неорганічних умовах свого існування"⁴³. При цьому, на думку вченого, політична економія може розкрити сутність відносин власності лише через аналіз усієї сукупності виробничих відносин певного суспільства. Отже, він аналізував власність як системну властивість, що пронизує всі економічні відносини, зумовлюючи їх специфічні якісні ознаки.

Оскільки основу економічного життя суспільства становить процес виробництва, що здійснюється в певній історичній формі і немислимий без відповідних матеріальних чинників, остільки відносинам власності на засоби виробництва належить провідна роль у будь-якому суспільстві. Власність на засоби виробництва характеризує суть соціально-економічних відносин, що домінують у даному суспільстві. Вона визначає форму, за допомогою якої робоча сила приводить удію засоби виробництва і реалізує процес праці. "Якими б не були суспільні форми виробництва, робітники і засоби виробництва завжди залишаються його чинниками. Але, перебуваючи в стані відокремлення один від одного, і ті й інші є його чинниками лише у можливості. Для того щоб узагалі виробляти, вони мають бути поєднані. Той особливий характер і спосіб, яким здійснюється це поєднання, — вирізняють різні економічні епохи суспільного устрою"⁴⁴. Отже, власність на засоби виробництва виражає економічні відмінності та характер відносин між різними соціальними групами.

⁴¹ Див.: Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. I. Кн. I. Процесс производства капитала. М., Политиздат, 1988, с. 94.

⁴² Маркс К, Энгельс Ф. Твори, 2-ге вид. Т. 46. Ч. I. К, Політвидав, 1982, с. 442.

⁴³ Див.: там же.

⁴⁴ Див.: Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. 2. Кн. 2. Процесс образования капитала. М., Политиздат, 1988, с. 43-44.

За Марксом, кожна суспільно-економічна формація характеризується власними їй формами власності. Даному рівню розвитку продуктивних сил відповідають специфічні історичні відносини власності. Тому власність не можна розглядати як самостійні відносини, не залежні від певного історичного способу виробництва, адже в кожному історичному епоху власність розвивалася за абсолютно різних суспільних відносин. Відносини власності, що фактично існують у суспільстві, фіксуються і захищаються державою за допомогою законодавства. Внаслідок цього дані реальні відносини власності набувають форми юридичних відносин, а їх суб'єкти наділяються певним правом власності. Але, зрештою, розподіл об'єктів власності між суб'єктами залежить від результатів суспільного відтворення, у процесі якого економічно реалізується право власності.

Надумку К. Маркса та Ф. Енгельса, специфіка відносин власності та співіснування її різних форм об'єктивно зумовлена ступенем розвитку продуктивних сил, характером суспільного поділу праці. Марксистська концепція походження приватної власності внаслідок поділу праці в трактуванні Енгельса виглядає так: "Приватна власність утворюється всюди в результаті змінених відношень виробництва та обміну, в інтересах підвищення виробництва і розвитку обміну, — отже, з економічних причин"⁴⁵. Відтак, трансформація відносин власності є закономірним результатом розвитку певного способу виробництва, заснованого на діалектичній взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин. Виходячи з цього К. Маркс та Ф. Енгельс заперечували природність та вічність приватної власності, обґрунтовуючи тезу про історично обмежений характер останньої.

Марксистський (політико-економічний) підхід до аналізу відносин власності був підданий критиці наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. представниками німецької історичної та соціальної шкіл, а також російської релігійної філософії. Визнаючи взаємозв'язок і взаємозалежність економічних і позаекономічних факторів суспільного прогресу, пріоритетність суспільних (державних) інтересів, трактуючи людину як соціальну істоту, на поведінку якої впливають моральні, етичні, правові та культурні чинники, представники німецької історичної школи визначали власність як невід'ємну рису особистості, нерозривно пов'язану з її духовним самовдосконаленням.

Так, відомий німецький дослідник Макс Вебер (1864-1920) визнавав власність важливим елементом господарства, яке розглядав як одну зі сфер культури⁴⁶. Учений розрізняв власність в юридичному та економічному сенсі. На думку дослідника, економічна наука крім речових предметів може включати до об'єктів власності також різного роду права (наприклад, права на замовлення), робочі місця та керівні посади. Визнаючи принцип обмеженості ресурсів, він вважав його основним чинником раціоналізації господарської діяльності. Водночас на економічні відносини, у тому числі відносини власності, історично значний вплив, на його думку, справляють позаекономічні фактори, що вносять у господарське життя елементи ірраціонального характеру. До них дослідник включав традиції та звичаї (прагнення до старовини), магічні дії та релігійні відправи (прагнення до спасін-

⁴⁵ Маркс К., Енгельс Ф. Твори, 2-ге вид. Т 20. Ч. І. К., Полггвидав, 1965, с. 156.

⁴⁶ Див.: Вебер М. История хозяйства. Город. (Пер. с нем.) М., Канон-Прес-Ц, Кучково поле, 2001, с. 22.

ня), політичні моменти (прагнення до влади), станові інтереси (прагнення до честі). Наведене розуміння власності зокрема та господарства у цілому дістало своє відображення в його класичній науковій праці⁴⁷, в якій він розкрив взаємозв'язки між етичним кодексом протестантських вірувань і "капіталістичним духом" епохи вільної конкуренції.

Російські релігійні філософи (В. Соловйов, М. Бердяєв, С. Франк) критикували Маркса з етичних позицій, убачаючи у власності етичний і духовний феномен, що пов'язує економічне життя з духовним. Так, відомий російський мислитель Микола Бердяєв (1874—1948) стверджував, що "власність, за природою своєю, є начало духовне, а не матеріальне. Вона передбачає не лише споживання матеріальних благ, а й більш усталене і послідовне духовне життя особистості в сім'ї та родині... Зв'язок особи із власністю одухотворяє її ставлення до матеріальної природи, робить його не виключно споживацьким"⁴⁸. Автор засвідчував, що природа власності полягає у внутрішньому праві людини накладати свою волю на стихійну природу, тим самим чинити акти, котрі долають швидкоплинність часу, встановлюють права особи щодо матеріальної природи і після її смерті, оскільки власність є довговічна і непорушна. Відповідно до переконань видатного російського філософа і громадського діяча Володимира Соловйова (1853-1900), незважаючи на те, що всі гострі питання економічного життя тісно пов'язані з власністю, саме це поняття належить більше до сфери права, моралі й психології, ніж до сфери відносин господарювання. Дослідник визначав власність як "ідеальне продовження особистості в речах, або її перенесення на речі"⁴⁹. На думку іншого знаного російського філософа Семена Франка (1877—1950), "в абсолютному й первинному розумінні ніхто у світі не є власником якого-небудь надбання. Людина — не власник, а лише управитель надбання, довіреного їй Богом"⁵⁰.

Одночасно з етико-правовою спрямованістю трактування власності європейською історичною та соціальною школами, а також російською релігійною думкою у США сформувався напрям інституціоналізму, представлений у першій третині ХХ ст., зокрема, соціально-психологічною (Т. Веблен) і соціально-правовою (Дж. Коммонс) течіями. Інституціоналізм запровадив до економічного аналізу поняття інституту як первинного елемента, рушійної сили суспільства в економіці та поза її межами.

Засновник американського інституціоналізму Торстейн Веблен (1857—1929) запропонував поняття абсентеїстської власності (від англ. *absence* — відсутність) як такої, що приносить доход власнику, який не має відношення до виробництва і заінтересований тільки у прибутку на свій капітал, який він не вкладає у виробництво, а надає в кредит. Джерелом доходу, таким чином, стає не реальний сек-

⁴⁷ Див.: Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму (Пер. з нім.). К., "Основи", 1994, 261 с.

⁴⁸ Див.: Бердяєв Н. А. Философия неравенства. Письма к недругам по социальной философии. Письмо двенадцатое. Русская философия собственности (XVII-XX вв.). СПб., СП "Ганза", 1993, с. 303-304.

⁴⁹ Див.: Соловьев В. С. Оправдание добра. В кн.: "Русская философия собственности (XVII-XX вв.)". СПб., СП "Ганза", 1993, с. 170.

⁵⁰ Див.: Франк С. Л. Собственность и социализм. В кн.: "Русская философия собственности (XVII-XX вв.)". СПб., СП "Ганза", 1993, с. 314.

тор, а цінні папери, що обертаються у фінансовій сфері. У результаті власність на матеріальні активи втрачає першість і замінюється пріоритетнішою власністю на невідчутні активи, адже "причетність бездіяльного (тобто заможного невиробничого) класу до економічного процесу є грошовою причетністю — відношенням користолюбства, а не виробництва"⁵¹. Т. Веблен негативно оцінював подібну еволюцію власності в умовах зрілого індустріального суспільства, хоча серед дослідників⁵² існує думка, що постановка вченим питання про власність на невідчутні активи через декілька десятиріч була запозичена послідовниками першого інституціоналіста для обґрунтування реалій постіндустріального суспільства. Загальна оцінка власності Т. Вебленом також має негативне забарвлення, адже біля її витоків завжди стояли найгірші риси людей, зокрема мотиви суперництва, заздрості, прагнення піднятися над іншими.

Ще один відомий американський представник раннього інституціоналізму Джон Роджерс Коммонс (1862—1945) приділяв суттєву увагу категорії власності, хоча трактував її переважно в юридичному аспекті — як сукупність певних прав і обов'язків, без чіткої фіксації яких суспільство не може функціонувати. Він запровадив економічну теорію поняття операції (трансакції), під якою розумів не обмін товарами, а відчуження і набуття між індивідами прав власності та свободи, створених суспільством. Таким чином, в основі будь-якої угоди лежать різноманітні "способи набуття і відчуження легального контролю товару чи легального контролю праці й управління"⁵³, тобто різноманітні законні способи привласнення і відчуження прав власності. Вчений вважав, що в сучасному йому ринковому господарстві в угоді може фігурувати і неречова, невідчутна власність.

Теоретичні надбання перших інституціоналістів заклали основу неоінституціональної теорії прав власності. Цьому також сприяли і об'єктивні процеси економічного зростання середини ХХ ст. (науково-технічна революція, прискорення індустріального розвитку, загострення сировинної та екологічної проблем, виникнення нових форм власності та господарювання, потреба у підвищенні економічної заінтересованості та відповідальності за використання власності). Новий підхід до аналізу відносин власності було розкрито в працях представників неоінституціоналізму Р. Коуза, А. Алчіана, Г. Демсетца, Д. Норта, С. Пейовича, Е. Фуруботна, О. Вільямсона, А. Оноре та ін.

Економічна теорія прав власності пов'язана, перш за все, з іменами Армена Алчіана (1914) та Гарольда Демсетца (1930). Саме вони започаткували системний аналіз цієї проблеми. Під системою прав власності, згідно з їхніми поглядами, розуміється вся сукупність норм, що регулюють доступ до рідкісних ресурсів. Отже, права власності — це інструмент суспільства, який допомагає людині "сформулювати очікування, яких вона може розумно дотримуватися в стосунках з іншими. Ці очікування дістають своє вираження у законах і звичаях суспільства"⁵⁴. Згідно з

⁵¹ Див.: Веблен Т Теория праздного класса. М., "Прогресс", 1984, с. 216.

⁵² Див.: Родина ГА Эволюция взглядов на отношения собственности: от "старой" к "новой" экономике. "Вестник Московского университета". Серия 6: Экономика. № 4, 2006, с. 9.

⁵³ Див.: Коммонс Дж. Р Институциональная экономика (<http://www.ie.boom.ru/Commons/Commons.htm>).

⁵⁴ Див.: Demsetz H. Toward a Theory of Property Rights. "The American Economic Review, Papers and Proceeding", Vol. 57, May, 1967, p. 347.

цими визначеннями, права власності охоплюють не тільки матеріальні, а й нематеріальні об'єкти, зокрема результати інтелектуальної діяльності.

Необхідною умовою ефективної роботи ринку є точне визначення, або специфікація, прав власності. Чим чіткіше визначено та надійніше захищено права власності, тим тіснішим є зв'язок між діями економічних агентів та їхнім добробутом. Економічним агентам вигідніше мати специфіковані права власності, ніж не мати жодних, адже специфікація прав власності знижує невизначеність у взаємовідносинах і створює передумови для оптимального використання рідкісних ресурсів. Тим самим специфікація підштовхує до прийняття найефективніших економічних рішень. Зрештою, "власник очікує від суспільства запобігання сторонньому втручанням в його справи за умови, що ці його дії не заборонені специфікацією його прав"⁵⁵. Протилежне явище — "розмивання", або аттенуація, прав власності, — навпаки, має місце тоді, коли вони нечітко визначені та погано захищені або підпадають під різного роду обмеження, головним чином з боку держави⁵⁶.

З позиції суспільства, права власності виступають як "правила гри", які впорядковують відносини між окремими агентами, а з позиції індивідуальних агентів — являють собою "пучки" правомочності на прийняття рішень з приводу того чи іншого ресурсу. Кожен такий "пучок" може розщеплюватися так, що одна частина правомочностей починає належати одній людині, друга — другій і т. д. Права власності мають поведінкове значення: одні способи дій вони заохочують, інші — стримують (шляхом заборони або підвищення витрат) і в такий спосіб впливають на економічний вибір індивідів.

Згідно з неоінституціональною теорією, будь-який акт обміну є не що інше, як обмін "пучками" прав власності за допомогою контракту, який виконує роль передавального каналу. "Відповідно до контрактного погляду теорії прав власності на суспільство базовою одиницею як у ній, так і у споріднених з нею концепціях визнається акт економічної взаємодії, операція, трансакція", — зазначає Р. Капелюшніков⁵⁷, один із перших на пострадянському просторі дослідників окресленої теорії. Контракт фіксує, які саме правомочності й на яких умовах підлягають переданню, обмежуючи тим самим поведінку сторін у майбутньому. До того ж ці обмеження приймаються сторонами добровільно. Чим складніші залучені до обміну блага і структура належних їм трансакційних витрат, тим складнішим є контракт.

В економічній літературі, як правило, виокремлюють 11 елементів прав власності, які можуть утворювати різні комбінації - так званий "повний перелік", запропонований англійським юристом А. Оноре⁵⁸: 1) право володіння - господарське панування або винятковий фізичний контроль над об'єктом власності; 2) право користування - особисте використання об'єкта власності, здобування його корисних властивостей шляхом виробничого чи особистого споживання;

⁵⁵ Див.: там же.

⁵⁶ Див.: F u r u b o t n E. Property Rights and Economic Theory: A Survey of Recent Literature "Journal of Economic Literature", Vol. X, № 4, 1972, p. 1146-1148.

⁵⁷ Див.: К а п е л ю ш н и к о в Р. И. Экономическая теория прав собственности: методология, основные понятия, круг проблем (http://www.libertarium.ru/libertarium/1_lib_propkapel).

⁵⁸ Див.: Н о п о р е А. М. Ownership. Oxford, 1961, p. 112-128.

3) право розпорядження (управління) — прийняття рішень щодо того, як і ким може бути використаний об'єкт власності; 4) право привласнення (право на дохід) — привласнення, засноване на попередньому особистому використанні об'єкта власності або на дозволі користуватися ним іншим особам; 5) право на залишкову вартість (право суверена) — абсолютне право на визначення подальшої долі об'єкта власності шляхом відчуження, споживання, продажу, зміни чи знищення тощо; 6) право на безпеку — гарантія захисту об'єкта власності від експропріації; 7) право на перехід об'єкта власності у спадок або за заповітом — можливість користуватися повним набором правомочностей після отримання об'єкта власності у спадок або за заповітом; 8) право на безстроковість — необмеженість володіння правомочностями у часі, якщо інше не зазначено в договорі; 9) право на заборону шкідливого використання — зобов'язання утримуватися від використання об'єкта власності шкідливим для інших способом; 10) право на відповідальність через відшкодування — можливість вилучення об'єкта власності в оплату боргу; 11) право на залишковий характер — можливість "природного" повернення переданих будь-якому правомочностей після закінчення терміну передання.

Принциповим є положення неоінституціоналізму щодо неможливості повного визначення й абсолютно надійного захисту будь-яких прав власності в реальній економіці. Оскільки специфікація прав власності не є безплатною, ступінь її повноти — питання міри збалансування вигод і втрат від встановлення та захисту конкретних прав. Унаслідок цього специфікація прав власності наштовхується на межу, пов'язану з неможливістю окупити витрати на виграш від подолання "розмитості" прав власності. Саме тому важливого значення набуває активний пошук умов обмеження та розщеплення прав власності, за яких позитивні результати перевищуватимуть можливі негативні наслідки. Історично у розвинутих країнах склалися дві правові традиції щодо специфікації прав власності: англосаксонська і континентальна.

Відповідно до континентальної традиції, власність характеризується як абсолютна, єдина і неподільна, будь-яке розщеплення якої є негативним і небажаним. При цьому власником ресурсу може бути лише одна особа, наділена повноваженнями володіння, користування й розпорядження. На думку більшості дослідників, названий підхід є значною мірою гіпотетичним і не дозволяє аналізувати реальні економічні відносини, що складаються на практиці. Тому дедалі більшого визнання почала набувати англосаксонська традиція, згідно з якою розщеплення власності на правомочності кількох осіб сприяє отриманню максимально можливих вигод (так, оренда землі часто є вигіднішою, ніж її купівля; лізинг може принести вищий прибуток, ніж придбання обладнання; трастові, довірчі операції вигідніші за особисте управління майном; тощо). Саме англосаксонська правова традиція стала основою формування і розвитку економічної теорії прав власності, згідно з якою кожне економічне рішення має спиратися на набір ("пучок") правомочностей, які забезпечують найвигіднішу реалізацію конкретного економічного проекту.

Сучасні підходи до аналізу власності методологічно можна звести до трьох основних напрямів, що сформувалися на основі, відповідно, теоретичних положень марксизму, наукових принципів неоінституціональної теорії прав власності

та ідейних постулатів російської релігійної філософії: політико-економічного, економіко-правового та етико-економічного. Кожен з цих підходів має як переваги, так і недоліки⁵⁹.

Політико-економічний підхід є ідейним продовженням марксистської концепції, відповідно до якої відносини власності відіграють провідну роль у суспільстві, оскільки визначають характер і спосіб поєднання засобів виробництва і робочої сили. Головним об'єктом економічного аналізу є сфера виробництва. У межах даного підходу власність трактується як сукупність відносин, що виникають між суб'єктами господарської діяльності у зв'язку та з приводу привласнення і відчуження засобів та результатів виробництва.

Економіко-правовий (інституціональний) підхід досить часто ідентифікують з економічною теорією прав власності, автори якої ототожнюють власність з правом власності, стверджуючи, що власністю є не ресурс як такий, а "пучок" або частка прав з його використання. За цим підходом, обмін товарів є нічим іншим, як купівлею-продажем прав власності, закріплених за певними благами. Отже, саме обмін, а не виробнича сфера стає головним об'єктом дослідження представників даного напрямку економічного аналізу відносин власності. Прихильники цього підходу вважають власність результатом суспільного договору, санкціонованими суспільством поведінковими відносинами з приводу доступу до рідкісних ресурсів та їх використання. У масштабах суспільства права власності виступають "правилами гри", що упорядковують відносини між економічними суб'єктами, знижують невизначеність і формують відповідну систему стимулів у їх діяльності.

Етико-економічний підхід є продовженням християнської релігійної традиції, теоретичних положень німецької історичної школи та російської релігійної філософії. Згідно з ним, власність за своєю природою є духовним, а не матеріальним началом; вона дається людині Богом і є предметним продовженням її особистості. У відносинах власності первинним є саме духовне (релігійне, світоглядне, моральне, культурне) начало, з якого випливають соціально-економічні, політичні та інші відносини. Прихильники даного підходу наголошують на постійному духовному самовдосконаленні власників, їх відповідальності перед суспільством.

За сучасних умов дослідження відносин власності з позиції якогось окремого підходу, на нашу думку, суттєво звужує можливості системного аналізу окресленого явища. Порівняння зазначених підходів, їх взаємодоповнення сприяють збагаченню розуміння власності як складної системної категорії. Так, політико-економічний підхід відображає реальне значення різних учасників суспільного виробництва у процесі створення та примноження власності. Економіко-правовий підхід дає можливість на основі встановлення внеску суб'єктів у результати господарської діяльності врахувати його через наділення того чи іншого учасника певним набором прав щодо створеного продукту. Етико-економічний підхід дозволяє врахувати морально-етичні, соціокультурні та інші норми і правила, що

⁵⁹ Детальніше див.: Степаненко С. В. Сучасні методологічні підходи до інтерпретації власності: компаративний аналіз. Матеріали ІІІ всеукраїнської науково-практичної конференції, 15 травня 2009 р. Полтава, "Скайтек", 2009, с. 138-142; Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність. Підручник. К., "Знання", 2006, с. 107-108.

впливають на відносини власності зокрема та господарську діяльність у цілому. Таким чином, використання різних міркувань щодо визначення сутності власності дає змогу виокремити і поєднати її економічний, юридичний та етичний зміст, дослідити окреслене явище з матеріально-предметних, нормотворчих і ціннісно-мотиваційних позицій.

Отже, можна констатувати, що, оскільки власність має історичний характер, тобто в ході свого розвитку зазнає кількісних та якісних змін, відповідно розвивається і система поглядів на відносини власності. Інакше кажучи, відбувається єднання історичного і логічного розвитку. Дана взаємозалежність має місце і в сучасних умовах становлення та розбудови постіндустріальної економічної системи.

Стаття надійшла до редакції 25 жовтня 2010 р.